

- аналіз і рекомендації / за ред. Юліане Бестерс-Дільгер. – 2-ге вид. – К. : Вид. дім “Києво-Могилянська академія”, 2008. – 363 с.; Moklak J. W walce o tożsamość Ukraińców. Zagadnienie języka wykładowego w szkołach ludowych i średnich w pracach galicyjskiego Seimu Krajowego 1866–1892 / J. Moklak. – Kraków : Historia Jagellonica, 2004. – 318 s.; Kościólek J. Język ukraiński wobec wyzwań współczesnej sytuacji społeczno-politycznej na Ukrainie / J. Kościólek // Przegląd Wschodnioeuropejski : Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie. – 2012. – № 3. – С. 449–456; Sawicz A. Problematyka ukraińska w prasie polskiej w latach 1991–1996 / A. Sawicz. – Poznań, 2010. – 378 s.
10. Морозова О. С. Українсько-польські наукові стосунки: хронологія подій / О. С. Морозова // Чорноморський літопис. Науковий журнал. – Миколаїв : Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2011. – Вип. 4. – С. 87–91.
 11. Język, kultura, mentalność a tożsamość narodowa Ukraińców / pod red. W. Mokrego. – Kraków : Wyd-wo “Szwajpolt Fiol”, 2010. – 316 s.; Mokry W. Rola rodzimego języka ukraińskiego w zachowaniu tożsamości i w rozwoju kultury narodowej Ukraińców drugiej połowy XVI i pierwszych dziesięcioleci XVII wieku.
 12. Moklak J. W walce o tożsamość Ukraińców. Zagadnienie języka wykładowego w szkołach ludowych i średnich w pracach galicyjskiego Seimu Krajowego 1866–1892 / J. Moklak. – Kraków : Historia Jagellonica, 2004. – 318 s.; Moklak J. The legal basis of the educational system in Galicia: the issue of the Ukrainian language in the debates and laws of the Galician Diet (1866–1867) / J. Moklak // New Ukraine. – Kraków ; Przemyśl ; Rzeszów, 2001. – С. 9–28.

В статтє автор показує роль и значення українського языка для формирования и развития государства, освещает достижения польских ученых в исследовании проблемы украинского языка в Украине. Автор утверждает, что язык играет ведущую роль в формировании и развитии государственности.

Ключевые слова: украинский язык, Западно-Украинская Народная Республика, историография.

In the article the author shows a role and value of the Ukrainian language for forming and development of the government, lights up achievement of the Polish scientists in researching of the Ukrainian language problem in Ukraine. The author asserts, that the language plays the main role in forming and development of the state system.

Keywords: Ukrainian language, ZUNR, historiography.

УДК 930.1 + 930.22

Юрій ДОВГАН

ВЗАЄМИНИ ПРЕДСТАВНИКІВ УНР І ЗУНР З ДЕРЖАВАМИ-ПЕРЕМОЖНИЦЯМИ НА ОСТАННЬОМУ ЕТАПІ НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНИХ ЗМАГАНЬ У ВІТЧИЗНЯНІЙ ІСТОРІОГРАФІЇ

У статті простежено еволюцію поглядів на вивчення питання про ставлення держав-переможниць до України у зв'язку з новою лінією українського керівництва, що почала проводитися із серпня 1919 р. Указується, що наприкінці 1919 р. після розгрому армії Денікіна великі держави, передусім Британія, відмовилися від підтримки антибільшовицьких сил і прагнули до нормалізації економічних відносин з більшовицькою Росією, уряд якої продемонстрував мистецтво компромісів: визнав п'ять прибалтійських держав, відмовився від революційного походу на Європу, прийняв лінію Керзона за кордон між Росією та Польщею, тимчасово примирився з Румунією щодо Бессарабії, припинив втручання в справи Середньої Азії тощо, що позитивно сприйняла вся Європа. Доведено, що недостатньо висвітленим в історіографії залишається питання про обставини блокади, організованої Антантою восени 1919 р., що спричинила катастрофічне становище української армії й призвела до угоди УГА з Денікіним (7 листопада 1919 р.) і переговорів уряду УНР з Польщею.

Ключові слова: національна державність, Українська революція, політика держав Антанти, історіографія політики, вітчизняна історіографія, історіографічні джерела, українська діаспора.

У сучасних умовах суттєво змінюється статус української історіографії, яка виконує не лише допоміжну функцію щодо вивчення конкретних історичних проблем, але й важливі конструктивну, методологічну, світоглядну, інтеграційну, дидактичну функції, виступає засобом управління, планування та контролю за пізнавальною діяльністю історика, а також витвору національної самосвідомості, інструментом створення новітньої концепції історії України.

Актуальність статті визначається й об'єктивною необхідністю узагальнити роботу істориків стосовно осмислення досвіду національного державного будівництва взагалі, міжнародних відносин України в період Української революції 1917–1920 рр. Зокрема, значну цікавість викликає висвітлення в історіографії питання про ставлення держав-переможниць до України у зв'язку з новою лінією українського керівництва, що почала проводитися із серпня 1919 р. Як показав у своєму дослідженні В.Лозовий, після Карлсбадської конференції (серпень 1919 р.), що підсумувала невдачу української дипломатії здобути визнання незалежності України на Паризькій конференції, уряд УНР остаточно зосередив увагу на налагодженні стосунків з найближчими сусідами – Румунією, Польщею, Радянською та “білою” Росією¹.

Окремий напрям дослідження становить питання про переговори щодо спільних дій проти більшовиків між керівництвом УНР і Добровольчої армії, що під тиском держав Антанти мали місце в серпні 1919 р. Це питання до цього часу ще спеціально не вивчалось, а розглядалось лише побіжно. При цьому залишається не з'ясованим питання, чи було досягнуто відповідну угоду, чому її було зірвано та хто несе за це відповідальність. Зокрема, В.Винниченко писав про “усі заходи” уряду Директорії в Кам'янецьку добу, щоб досягти угоди з Денікіним, які сам він однозначно засудив. Не повідомляється про досягнення угоди, а лише про направлення військової делегації до командування Добровольчої армії, щоб “встановити взаємовідносини між військами”, а також про видання С.Петлюрою наказу не відкривати вогонь по денікінських військах².

Генерал М.Капустянський, розглядаючи стратегічне становище армії УНР перед походом на Київ (серпень 1919 р.), дійшов висновку, що Антанта в тих умовах не мала сталого політичного плану. Франція вела власну політику, Англія намагалася найбільше скористатися ситуацією на сході для стабілізації своєї економіки. На його думку, ні антантівські, ні російські кола не вжили всіх заходів, щоб залучити до боротьби новоутворені держави й таким чином замкнути коло навкруги більшовицької Росії. Найбільша небезпека існувала для лівого крила Добрармії, а тому активна участь у наступі української армії набирала особливого значення³. Б.Гнатевич висловив думку, що Антанта, хоч і намагалася на початку осені повалити більшовиків, підтримувала в цій боротьбі тільки росіян і поляків, надіючись, що їхньої сили вистачить⁴. Ані М.Капустянський, ні Б.Гнатевич нічого не писали про спроби порозуміння між армією УНР і Добровольчою армією, про результати цих переговорів, причини зриву домовленостей.

Як показує П.Феденко⁵, інформації українських дипломатів у серпні-вересні 1919 р. указували на потребу знайти шлях до визнання України урядами Антанти через порозуміння з проводом російської білої армії Денікіна. До цього найбільше схилилися представники ЗО УНР у Парижі (В.Панейко, С.Томашівський). У разі неможливості захистити незалежність України вони надавали перевагу концепції державного зв'язку з Росією, щоб не допустити до поділу між Польщею й Росією. Незважаючи на таку позицію, керівництво ЗУНР було змушене погодитися на розв'язання війни з Добровольчою армією, на що їх спонукала реакційна політика Денікіна в Україні, яка викликала масові народні повстання та наполягання С.Петлюри, що українські регулярні армії повинні виступити на допомогу повстанському руху проти Денікіна. Уряд ЗО УНР відкладав рішення, сподіваючись, що держави Антанти примусять білу армію до порозуміння з українським урядом. Коли цього не відбулося, тільки 24 вересня Петрушевич погодився підписати відозву до українського народу в справі війни з російською білою армією.

Зокрема, О.Субтельний також покладає відповідальність за зрив угоди на Денікіна й розглядає це як одну з його найгрубших помилок, бо він не лише втратив підтримку великої української армії, але й, віддавши своїм військам наказ напасти на українців, створив ситуацію, що була на руку більшовикам. Ця самогубна негручкість спричинила поразку Денікіна восени 1919 р. і призвела до дискредитації української справи на Паризькій мирній конференції⁶. У той

час, коли О.Субтельний відкидає існування угоди між армією УНР і Добровольчою армією, М.Держалюк стверджує, що наприкінці серпня 1919 р. міністр закордонних справ УНР А.Лівицький й А.Денікін підписали угоду про спільну боротьбу проти більшовиків⁷, тому що цього вимагала Антанта. Оскільки влітку 1919 р. мирна конференція продемонструвала, що Франція й Англія підтримують Добровольчу армію Денікіна, за її допомогою планують повалити більшовизм і запровадити демократичний устрій у Росії, С.Петлюра кілька разів направляє на мирну конференцію меморандуми про необхідність визнання самостійності України, яка активно сприятиме походу Добровольчої армії на Москву. У серпні 1919 р. Петлюра подав план спільних дій УНР, ЗУНР з Добровольчою армією, на що Антанта відповіла лише одного разу – на початку вересня – порадою вступити в тісний союз з Денікіним проти Радянської Росії. Водночас міністр закордонних справ Франції С.Пішон заявив, що Франція не може визнати самостійності України, бо тоді доведеться визнати й усі інші утворення, що виникли на території колишньої монархії, а це суперечить принципам Паризької мирної конференції. Крім того, визнання самостійності України буде розцінено О.Колчаком й А.Денікіним як зрада⁸.

Отже, очевидна несумісність між прагненням Директорії до визнання незалежності України та її союзом з Денікіним, що мав протилежну мету – відновлення єдності Росії. Можливим виходом міг бути компроміс – Україна в складі Російської федерації. Однак, якщо Денікіну було складно погодитися на федерацію, то керівництво УНР наполягало на незалежності. У такій ситуації було очевидно, що угода між двома силами з протилежними цілями могла мати лише тимчасовий характер. За словами М.Держалюка, “в середині 1919 р. С.Петлюра спробував використати Денікіна в українських інтересах”⁹. Автор пише про спільні дії армій УНР і Денікіна під час визволення Києва 30–31 серпня, але на цьому їхній союз завершився, оскільки Денікін порушив принципи співробітництва¹⁰.

Думка про спільне визволення Києва силами військ УНР і Добровольчої армії суперечить загальноновизнаній точці зору про т. зв. “Київську катастрофу” армії УНР. Т.Гунчак обстоює іншу думку – українські війська залишили Київ, сподіваючись, що в майбутньому все ж вдасться співпрацювати з армією Денікіна проти більшовиків; через те, що за білою армією стояли Англія й Франція, а в молодій державі й так було багато ворогів. Однак здача Києва проблеми не розв’язала. Протиукраїнські виступи денікінського уряду створили атмосферу конфронтації. Тож до кінця місяця на всьому українсько-російському фронті почалися військові дії¹¹.

Так, С.Кульчицький, один з авторів новаторського для свого часу (1992 р.) посібника “Історія України”¹² наголошує, що армія Петлюри, яка вперше зустрілася з білогвардійцями Денікіна ще під час висадки десанту союзників в Одесі, трималася щодо неї дуже обережно, щоб не нажити собі в Антанті нового ворога. Проте ставало все більш зрозумілим, що Денікін тимчасово відмовляється від походу на Москву й поспішає на окупацію України, щоб вона не дісталася Петлюрі. Перетворення білогвардійців на активно діючого противника можна було чекати найближчим часом¹³. Відповідальність за зрив єдиного антибільшовицького фронту вчеплений покладає на Денікіна, який був надто “самовпевненим” і вважав, що здатний знищити збройні сили більшовиків без допомоги Петлюри та інших сепаратистів. 22 вересня петлюрівці перехопили наказ денікінського командування про оволодіння контрольованою армією УНР територією й знищення цієї армії. Представників Антанти Денікін завчасно проінформував про таке рішення й вони не висловили заперечень¹⁴.

Натомість В.Лозовий показав, що серед чільних українських діячів побутовало дві точки зору: Петлюра й уряд УНР вважали, що з Денікіним можлива лише суто військова угода, а “праві” кола та галичани наполягали на підписанні політичного договору, який, на їхню думку, відкривав шлях до визнання та співпраці із західними державами. Уряд УНР намагався навести контакт з добровольцями, але ті відмовилися від переговорів за умови суверенності України. Урешті антиукраїнська політика А.Денікіна примусила провід УНР і диктатуру ЗУНР розпочати проти його армії військові дії¹⁵.

Дослідники погоджуються з тим, що виступ проти Денікіна армії УНР та українських повстанців, що нищили його тили й комунікації, зірвав його похід на Москву¹⁶. Однак ніхто з авторів не покладає відповідальності за зрив домовленостей на Директорію й не пов’язує став-

лення держав Антанти до України зі зривом планів Добровольчої армії в такий складний і відповідальний момент антибільшовицької боротьби. Вважаємо, очевидним є некритичне ставлення українських науковців до вивчення питання про взаємовідносини УНР і “білого” руху, яке потребує подальшого об’єктивного дослідження.

Так, М.Держалюк підкреслює, що Директорія діяла на міжнародній арені “гнучко і компромісно”, її “зовнішня політика набула багатовекторного характеру і ніколи не була зашореною ідеологічними догмами”¹⁷. І це після того, як автор повідомляє про переговори між Директорією й представниками Раднаркому Росії, що мали місце в жовтні-листопаді 1919 р. Отже, ведучи в серпні 1919 р. переговори про угоду з Денікіним проти більшовиків, через місяць Директорія вже вела переговори з більшовиками проти Денікіна. Навряд чи держави-переможниці вважали таку політику “багатовекторною”. Наявною є проблема, яку варто дослідити більш ретельно й, головне, неупереджено. Крім того, як показує аналіз літератури, коли мова йде про переговори між Директорією й Денікіним, дослідники лише побіжно згадують вплив на них держав Антанти, у той час як позиція Англії, Франції, США в цьому питанні комплексно не досліджена.

Сюжет про переговори між представниками уряду УНР і більшовиків знайшов відображення в роботах М.Держалюка, В.Кульчицького, С.Литвина, В.Лісового¹⁸, у промовах С.Петлюри¹⁹. Цікаво простежити висвітлення в історичній літературі еволюцію ставлення держав Антанти до УНР восени 1919 р. у зв’язку з постійними змінами в її орієнтації. Зокрема, С.Кульчицький зазначає, що в умовах серпня 1919 р., коли намітилося можливе співробітництво між армією УНР і Добровольчою армією Денікіна в антибільшовицькій боротьбі, у ставленні Антанти до українського питання відбувалися поступові зміни. Так, військовий міністр Великої Британії У.Черчилль телеграфував Денікіну: “За сучасної кон’юнктури було б розумно йти, наскільки це можливо, назустріч українським сепаратистським устремленням”, а французький прем’єр-міністр Ж.Клемансо наказав військовому аташе в Румунії генералові А.Петену налагодити співробітництво Денікіна й Петлюри. Петен одразу зв’язався з представниками обох сторін. Денікін ухилився від прямої відповіді, але дав зрозуміти, що переговори можливі. Сподіваючись на це, Петлюра дав директиву своїм військам не вступати в збройні сутички з білогвардійцями, результатом чого стала “Київська катастрофа”²⁰.

Еволюцію позиції Британії в “українському питанні” між серпнем і жовтнем 1919 р. проаналізував В.Федорович²¹. За його розвідками, у вересні 1919 р., коли становище в Україні змінилося, почала змінюватися й політика англійського уряду. Прем’єр Ллойд-Джордж заявив на мирній конференції, що “єдина неділима” Росія буде загрозою для Європи, тому, на його думку, Грузія, Азербайджан, балтійські країни, Фінляндія й Україна мають бути незалежними.

Отже, у той час, коли армія УНР і Добровольча армія спільно протидіяли більшовикам, англійські діячі почали виявляти більше симпатії до української справи. На нашу думку, навряд чи англійський прем’єр говорив про реальну незалежність перелічених країн, оскільки Велика Британія сама була імперією й мала у своєму складі різні залежні території, у тому числі домініони – самоуправні території. Можливо, саме така форма залежності України від Росії малася на увазі. Англія намагалася також заручитися підтримкою Денікіну з боку Польщі й Румунії, однак вони боялися відновлення великої Росії, убачаючи в ній загрозу для своєї самостійності. Коли ж у жовтні лорд Керзон отримав повідомлення, що Петлюра не стримує більшовицького походу на Київ і навіть віддав наказ атакувати Денікіна, він дійшов висновку, що Петлюра співпрацює з більшовиками проти Денікіна. Щоб паралізувати його дії, англійці дали Денікіну свободу рук в Україні, а одночасно готували перехід УГА на бік Добровольчої армії²².

Після провалу наступу Денікіна британський уряд першим відмовився від подальшої підтримки антибільшовицьких сил і з кінця листопада 1919 р. почав проводити політику щодо примирення між Радянською Росією та її сусідами. Про це пише А.Марголін²³, а також М.Держалюк, який відзначає, що в 1920 р. радянська влада втретє переможно вийшла на кордони колишньої імперії, війська російської опозиції, на які робили ставку держави Антанти, були розбиті, тож доводилося рахуватися з урядом Леніна, який на початку 1920 р. сам запропонував Англії, Франції й США нормалізувати відносини. На зламі 1919–1920 рр. Росія й Антанта офі-

ційно дійшли згоди з усіх важливих питань міжнародної політики, у тому числі й територіального питання в Європі. Серед союзниць Антанти лише Польща й Румунія продовжували не погоджуватися на кордони по лінії Керзона з Росією й намагалися встановити їх на свою користь²⁴. Саме це, наголошує С.Литвин²⁵, зробило можливим спільні антибільшовицькі дії УНР і Польщі (Пілсудський), хоч Антанта їх уже не підтримувала.

Таким чином, як свідчать історіографічні джерела, наприкінці 1919 р. після розгрому армії Денікіна великі держави, передусім Британія, відмовилися від підтримки антибільшовицьких сил і прагнули до нормалізації економічних відносин з більшовицькою Росією, уряд якої продемонстрував мистецтво компромісів: визнав п'ять прибалтійських держав, відмовився від революційного походу на Європу, прийняв лінію Керзона за кордон між Росією та Польщею, тимчасово примирився з Румунією щодо Бессарабії, припинив втручання в справи Середньої Азії та ін., що позитивно сприйняла вся Європа²⁶.

Недостатньо висвітленим в історіографії є питання про обставини блокади, організованої Антантаю восени 1919 р., що спричинила катастрофічне становище української армії й призвела до угоди УГА з Денікіним (7 листопада 1919 р.) і переговорів уряду УНР з Польщею. Хоч негативний вплив блокади згадується в численних роботах, її причини не розкриваються. Головним чином у літературі знайшло відображення негативне ставлення держав Антанти до прохань керівництва УНР дозволити перевезення в Україну ліків і матеріалів²⁷. М.Держалюк навіть звинувачує держави Антанти в тому, що епідемію було викликано штучно: "Ниточка тягнеться до Парижу, до Бактеріологічного інституту Л.Пастера", хоча ці висновки не пояснюються²⁸.

Найбільшу увагу дослідників привернула справа про закупівлю УНР військового майна американських експедиційних сил в Європі та неможливість його вивезення з Франції. Цей сюжет знайшов висвітлення в роботах Є.Камінського, Н.Городньої, О.Павлюка, В.Федоровича та ін. Як зазначає Н.Городня, досягнення в червні 1919 р. угоди з Ліквідаційною комісією США похвалило надії деяких українських представників у Парижі на визнання УНР з боку США. У зв'язку з переговорами в українських дипломатичних колах, зросла проамериканська орієнтація на противагу профранцузькій, що переважала раніше. Проте оптимізм українських дипломатів щодо прихильності з боку США не мав під собою реальної основи. Як показали їхні зустрічі з Держсекретарем США Р.Лансінгом, Україна могла розраховувати на підтримку держав-переможниць лише в разі, якби стала на шлях відбудови Росії. Коли ж Директорія оголосила війну Денікіну, виявилось, що Ліквідаційна комісія досягла угоди з українським товариством без відома Держдепартаменту. Після двох місяців розслідування, 5 грудня 1919 р. Держдепартаменту було надано звіт, у якому підкреслювалося, що продаж було здійснено в той час, коли сили Петлюри боролися з більшовиками. Коли ж виявилася антипольська й антиденікінська спрямованість політики Директорії, комісія пожалкувала про досягнуту угоду, але було вже надто пізно її розривати. Особлива загроза, на думку авторів звіту, полягала в можливості переправлення закупленого майна на південь для боротьби з Денікіним. Вихід із цієї ситуації передбачав направити прем'єр-міністрові Франції конфіденційну ноту з проханням не дозволити українцям вивезти закуплені припаси в Україну²⁹, що й було зроблено. У січні 1920 р. угоду було анульовано.

Отже, будь-яка підтримка українських сил з боку західних держав улітку-восени 1919 р. могла відбуватися лише в разі спільних дій з російськими добровольчими загонами, а не проти них. Перехід армії УНР до військових дій проти Добровольчої армії визначив подальше ставлення до неї держав Антанти. Проте дослідники часто нехтують цими аргументами, висуваючи на перший план антиукраїнські настрої великих держав (наприклад, В.Федорович³⁰). С.Литвин у своєму дослідженні торкається питання про спроби Петлюри в цих умовах порозумітися з Румунією і Польщею, щоб якомога скоріше задовольнити потреби української армії в зброї й амуніції. Повідомляється про консультації, що велися в Бухаресті (міністром закордонних справ К.Мацієвичем, генералом С.Дельвігом, адміралом М.Остроградським), однак налагодити дружні відносини між Румунією й Україною не вдалося. Румунія погоджувалася лише частково продавати УНР амуніцію. Жодного договору між двома державами підписано не було³¹. Пи-

тання про спроби налагодження відносин з Румунією до цього часу залишається малодослідженим.

Як відзначає С.Литвин, за обставин, що склалися для армії УНР на листопад 1919 р., Польща вбачалася Петлюрі єдиною країною, зацікавленою в продовженні визвольної боротьби України. Тож він поставив за мету прискорити порозуміння з Польщею, намагаючись шляхом такої політики отримати визнання України Антантою, а потім, отримавши перемогу в боротьбі з більшовиками, повернутися на рідні терени³². Тогочасні листи Петлюри також свідчать про його розрахунки, що угода з Польщею кардинально змінить ставлення до української справи з боку країн Антанти³³. Цей новий фактор зовнішньополітичної стратегії був проаналізований у працях С.Литвина, С.Варгатюка, І.Срібняка, Я.Йосипшина та інших дослідників.

Як підкреслює І.Срібняк, у той час С.Петлюра сподівався за допомогою Антанти організувати українську національну армію. Крім того, Франція мала вплинути на уряди інших країн Антанти, щоб вони не перешкождали доставляти в Україну закуплене УНР військове й санітарне майно³⁴.

Питання про Варшавський договір між Петлюрою та Й.Пілсудським посідає значне місце в історіографії. Слід визнати, що Варшавський договір був і залишається предметом найсуперечливіших оцінок в історіографії, а також найбільш вразливим аргументом в оцінках діяльності С.Петлюри. У працях його сучасників Ю.Тютюнника, М.Шаповала, С.Шелухіна³⁵ зроблено серйозні закиди про помилковість союзу з Польщею, одноосібність і поспішність у схваленні договору, “продаж” Галичини полякам тощо. На таких самих позиціях перебувають і деякі сучасні дослідники як, наприклад, А.Копилов³⁶, стверджуючи, що укладання Варшавської угоди було прорахунком у зовнішній політиці УНР.

Галичани вважали, що Варшавський договір дав полякам найпереконливіший і найсильніший аргумент для володіння Східною Галичиною. Натомість А.Лівицький доводив, що “нині зашкодити перед Антантою, чого так боялися галичани, слова Декларації (2 грудня 1919 р.) про кордон між Україною та Польщею з формально-правового боку вже не можуть, – вони тільки відсвітлюють фактично положення справи”³⁷. Велика частина тодішніх діячів і сучасних дослідників оцінили й позитивні моменти цього договору. Проблеми, пов’язані з Варшавським договором та українсько-польськими відносинами, більш прихильно до Петлюри розглядалися в працях В.Андрієвського, О.Доценка, Ф.Крушинського, І.Мазепи, О.Шульгіна, Ю.Артюшенка, М.Стахіва³⁸. За оцінкою О.Шульгіна, “це було цілою революцією в тодішній нашій закордонній політиці, і треба було мати велику громадську мужність, щоб на неї зважитися. Симон Петлюра цю мужність мав...”³⁹ Обґрунтовуючи свою позицію щодо підписання угоди з Польщею та відмови від Галичини, сам С.Петлюра писав, що це був “тактичний хід для встановлення зв’язку з Європою”, а також “акт спасіння для подальшого впровадження нашої боротьби”⁴⁰.

В останні роки з проблем Варшавського договору в контексті українсько-польських відносин опубліковано низку праць, серед яких найпомітнішими є дослідження Б.Гудя, Б.Голубка, Т.Єременко, М.Литвина, І.Срібняка⁴¹ та ін. Автори стверджують, що на угоду з Польщею Петлюру штовхнули обставини, більшовицька загроза, байдужість і нерозуміння з боку Антанти (Т.Яремко, С.Литвин)⁴². Цим пояснюється і безмірно висока ціна, яку заплатив Петлюра за допомогу Польщі в боротьбі проти більшовиків.

Аналізу Варшавського договору присвятив розділ своєї монографії С.Литвин⁴³, у якому на основі дослідження історіографічних та архівних джерел зробив спробу відповісти на запитання, чи був Варшавський договір помилкою Петлюри, чи справді єдиноможливим варіантом продовження боротьби за державність. За висновком автора, він став результатом тривалої і нелегкої праці українських дипломатичних представників з грудня 1918 р., вимушеним, але необхідним кроком. В історика немає сумніву, що попри всю контроверсійність оцінок Варшавського договору в історіографії, він був єдино можливим кроком на шляху продовження збройної боротьби за встановлення української державності. Більше того, дослідник вважає, що коли б не спільний українсько-польський спротив, то запланований більшовицький похід на Польщу, Румунію і Чехословаччину був би успішним й обернувся б трагедією для всіх цих народів⁴⁴.

Дослідники (С.Литвин, І.Лісевич, Б.Гудь, В.Голубко та ін.) аналізують неоднозначне ставлення до угоди з УНР у самій Польщі, виділяючи два напрями в польській політиці щодо України, очолювані Р.Дмовським та Ю.Пілсудським. Прибічники Ю.Пілсудського вважали найбільшим ворогом Польщі Росію – однаково більшовицьку чи “білу”, відновлення якої ставило під сумнів незалежність Польщі, тож проросійська політика Антанти сприяла українсько-польському порозумінню.

Період збройної боротьби української армії, що стала можливою завдяки Варшавському договору, залишився “білою плямою” в історіографії. Радянські джерела подавали її як війну з білополяками, а Армію УНР як “запроданців і слуг польської буржуазії” і здебільшого намагалися її замовчувати. Через непопулярність договору в українському громадянстві події та бойові дії Армії УНР у 1920 р. замовчувалися також і в українській історіографії. Тому 1920 р. висвітлений порівняно найменше й найповерховіше. Позиція в цьому питанні держав Антанти фактично не досліджується. Так, М.Гетьманчук в окремому розділі своєї дисертації, присвяченій періоду польсько-радянської війни 1920 р.⁴⁵, відзначав лише факт беззастережної підтримки державами Антанти Польщі, що претендувала на західноукраїнські землі й водночас не виступали проти гасла відновлення єдиної і неподільної Росії.

Побіжно цієї теми торкається С.Литвин, який відмічає, що Антанта не підтримувала українсько-польський похід. Коли армія УНР знову виявилася витісненою більшовицькими військами на захід і Петлюра під час зустрічі з Пілсудським 16 липня висловив невдоволення щодо недостатньої допомоги з боку Польщі, той відповів, що Польща сама залежна від допомоги Антанти і Європа не схвалює його проукраїнської політики⁴⁶. Аналізуючи причини укладення Польщею перемир'я з Радянською Росією в жовтні 1918 р., С.Литвин підкреслював, що найголовнішим було те, що Рада Антанти не підтримувала антибільшовицьких мілітарних намірів Пілсудського, його української політики, наполягаючи на укладенні миру з Радянською Росією за будь-яку ціну. Тож перемир'я між Польщею і Радянською Росією було підписано під тиском Антанти. Ще 10 липня 1920 р. англійський прем'єр Ллойд Джордж від імені союзників пообіцяв Польщі допомогу за умови, що вона укладе перемир'я з більшовиками⁴⁷.

За мемуарами П.Врангеля, перемир'я було підписано, головним чином, через те, що західні держави, крім Франції, не тільки не надавали допомоги Польщі, але навіть наполягали на припиненні її війни з Радянською Росією. Серед причин – потреби промисловості, що відроджувалася, у сировині, а також обставини суто технічного характеру⁴⁸. Польський дослідник Тадеуш Голушко⁴⁹ пояснював згоду Польщі на підписання мирного договору із советами, передусім, її страхом перед П.Врангелем, перемога якого ставила б під сумнів східні кордони Польщі. Тим більше, що вже на початку осені 1920 р. намітилися тенденції до зближення між Врангелем і Петлюрою – союзником Пілсудського.

Зауважмо, аналізуючи події, пов'язані зі спільним польсько-українським наступом у травні-червні 1920 р., перемир'ям Польщі з більшовицькою Росією і підписанням Ризького миру, дослідники не пов'язують їх з політикою держав Антанти. Питання, яким чином вплинула позиція Англії, Франції, США на хід військово-дипломатичних операцій 1920 р., залишається недослідженим. Навіть в останніх дисертаціях, присвячених вивченню питання про українсько-польські відносини в той період чи обставин підписання Ризького миру⁵⁰, цим питанням увага не приділяється. В оцінках впливу Франції, Великої Британії та США на причини поразки української державності в історіографії домінує думка про антиукраїнську політику цих держав, переслідування ними своїх власних цілей за рахунок українських земель, уявлення про те, що основною причиною краху УНР було “брутальне втручання у поділ української карти інших держав”, у тому числі блоку Антанти⁵¹. Хоч останніми роками історики схиляються до думки про другорядність впливу зовнішніх факторів на формування української національної державності в 1917–1919 рр., на чому наголошували вже представники консервативного напрямку зарубіжної української історіографії⁵²: у пошуках причин краху української державності варто звернути увагу насамперед на внутрішні проблеми українського проводу й українського громадянства.

Однією з істотних причин фіаско української державності визнається відсутність послідовної, збалансованої зовнішньої політики України (Дж.Решетар, В.Головченко, О.Павлюк

та ін.). Варто згадати постійну зміну зовнішньої орієнтації й військово-політичного курсу керівників УНР, що в різний час вели переговори про співробітництво та взаємодію з усіма тодішніми силами – Антантою, Німеччиною, Радянською Росією, Польщею, російським анти-більшовицьким рухом тощо. Деякі сучасні дослідники вважають таку політику вимушеною і виправданою тогочасними обставинами (В.Яцюк, М.Держалюк). У той час як, на думку В.Яцюка, вона свідчила про активний пошук Україною свого місця в геополітичній системі інтересів⁵³, О.Павлюк обстоює думку, що така політика була вкрай шкідливою, фатальною⁵⁴. Значний вплив на ставлення держав Антанти до державності України мали також лівизна Директорії, про що пишуть В.Винниченко, А.Денікін, М.Стахів, Л.Радченко, В.Головченко та ін., відносини між Україною й німецько-австрійським блоком як під час війни, так і після її завершення (В.Соловйова, Р.Боровський).

Отже, на основі вивчення історіографічних джерел можна дійти таких висновків: незважаючи на значну історіографію, узагальнюючого дослідження політики держав Антанти щодо України після завершення світової війни (кінець 1918–1920 рр.) не існує; поза межами дослідження залишилася також низка питань, важливих для розуміння досліджуваної проблеми. Це – питання про вплив держав Антанти на переговори представників уряду УНР з Денікіним і пізніше Врангелем, на досягнення угоди між галицьким командуванням і Добровольчою армією; про відносини “білого” та українського національного рухів; позицію держав Антанти під час спільного українсько-польського походу тощо. Слід також відзначити, що вивчення питання про політику держав-переможниць щодо України вимагає від дослідників більшої об’єктивності, оскільки значна частина досліджень не змогли уникнути упередженості. Надалі існує потреба в комплексному дослідженні процесів, що відбувалися в той час не лише на українських землях, але й в Європі загалом (внутрішнє становище в країнах-переможницях після завершення світової війни, перспективи поширення більшовизму на країни Заходу, ситуація в “білому” русі, актуальні проблеми повоєнної Європи, становлення державності в новостворених країнах Центральної Європи тощо), що дало б можливість краще з’ясувати проблеми української революції, місце України в тогочасних світових процесах.

1. Лозовий В. М. Кам’янецька доба Директорії Української Народної Республіки (червень-листопад 1919 року) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : 07.00.01 “Історія України” / В. М. Лозовий. – К. : Ін-т історії України НАН України, 1998. – С. 14.
2. Винниченко В. Відродження нації : у 3 ч. / В. Винниченко. – К. ; Відень, 1920. – Кн. 3. – С. 447–448.
3. Історія українського війська / упоряд. І. Тиктор. – Львів, 1936. – Ч. III. – С. 547.
4. Там само. – С. 545.
5. Енциклопедія українознавства. – К. : НАН України, 1995. – Т. 2. – С. 531–532.
6. Субтельний О. Україна. Історія / О. Субтельний. – К. : Либідь, 1992. – С. 327.
7. Держалюк М. Міжнародне становище України та її визвольна боротьба у 1917–1922 рр. / М. Держалюк. – К. : Оріяни, 1998. – С. 203.
8. Там само.
9. Там само.
10. Там само. – С. 203–204.
11. Гунчак Т. Україна: перша половина ХХ ст. Нариси політичної історії / Т. Гунчак. – К. : Либідь, 1993. – С. 179.
12. Коваль М. Історія України. Матеріали до підручника для 10–11 класів середньої школи / М. Коваль, С. Кульчицький, Ю. Курносів. – К. : Райдуга, 1992. – 512 с.
13. Там само. – С. 157.
14. Там само. – С. 159–160.
15. Лозовий В. М. Кам’янецька доба Директорії Української Народної Республіки... – С. 15.
16. Держалюк М. Міжнародне становище України та її визвольна боротьба... – С. 204–205.
17. Там само. – С. 206.
18. Держалюк М. Міжнародне становище України та її визвольна боротьба... – 240 с.; Литвин С. Суд історії: Симон Петлюра і петлюріана / С. Литвин. – К. : Вид-во ім. О. Теліги, 2001. – 638 с.; Коваль М. Історія України. Матеріали до підручника для 10–11 класів середньої школи... – 512 с.
19. Петлюра С. Статті / С. Петлюра. – К. : Дніпро, 1993. – С. 189.
20. Коваль М. Історія України. Матеріали до підручника для 10–11 класів середньої школи... – С. 158–159.

21. Федорович В. Як Антанта “допомогала” Україні в 1919–1920 рр. / В. Федорович // Україна і світова політика. Етапи на шляху українського державотворення. Вибрані статті. – К., 2003. – С. 97–104.
22. Там само. – С. 101.
23. Марголин А. Украина и политика Антанты / А. Марголин. – Берлин, 1934. – С. 212–218.
24. Держалюк М. Міжнародне становище України та її визвольна боротьба... – С. 209.
25. Литвин С. Суд історії: Симон Петлюра і петлюріана... – 638 с.
26. Держалюк М. Міжнародне становище України та її визвольна боротьба... – С. 210.
27. Полонська-Василенко Н. Історія України : у 2 т. / Н. Полонська-Василенко. – 2-ге вид. – К. : Либідь, 1991. – Т. 2. – С. 535; Петлюра С. Статті / С. Петлюра. – К. : Дніпро, 1993. – С. 194; Держалюк М. Міжнародне становище України та її визвольна боротьба... – С. 104–105.
28. Держалюк М. Міжнародне становище України та її визвольна боротьба... – С. 205.
29. Городня Н. Д. Політика країн Антанти та США щодо державності України в 1917–1919 роках : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.02 “Всесвітня історія” / Н. Д. Городня. – К. : Київ. ун-т ім. Т. Шевченка, 1996. – С. 130–134.
30. Федорович В. Указ. праця. – С. 104.
31. Литвин С. Суд історії: Симон Петлюра і петлюріана... – С. 342.
32. Там само. – С. 342–343.
33. Петлюра С. Статті... – С. 189, 205–207.
34. Срібняк І. Симон Петлюра на чолі держави та війська. До питання про польсько-українські взаємини 1919–1920 років / І. Срібняк // Симон Петлюра та українська національна революція. – К., 1995. – С. 139.
35. Шаповал М. Велика революція і українська визвольна програма / М. Шаповал. – Прага, 1927. – С. 176; Шелухін С. Варшавський договір між поляками та С. Петлюрою 21 квітня 1920 року / С. Шелухін. – Прага, 1926. – С. 4.
36. Копилов А. Зовнішня політика С. Петлюри: прорахунки та упущені можливості (актуальна точка зору) / А. Копилов // Наукові праці Кам'янець-Подільського державно-педагогічного університету: Історичні науки. – Т. 3 (5). – К., 1999. – С. 302–306.
37. Литвин С. Суд історії: Симон Петлюра і петлюріана... – С. 355.
38. Крушинський Ф. Петлюра і Пилсудський (В 16-ту річницю договору 22 квітня 1920 року) / Ф. Крушинський // Молода Україна. – 1936. – Ч. 4–5, 6–7; Стахів М. Україна в добу Директорії УНР : у 7 т. / М. Стахів. – Скрантон, 1962–1966; Шульгин О. Симон Петлюра та українська закордонна політика / О. Шульгин // Збірник пам'яті Симона Петлюри (1879–1926). – Прага, 1930. – С. 172–176; Артюшенко Ю. Події і люди на моєму шляху боротьби за державність. 1917–1966 / Ю. Артюшенко. – Торонто : На чужині, 1966. – 221 с.
39. Шульгин О. Указ. праця. – С. 175.
40. Петлюра С. Лист до генерала-хорунжого Миколи Удовенка / С. Петлюра // Статті / С. Петлюра. – К. : Дніпро, 1993. – С. 223.
41. Гудь Б. Нелегка дорога до порозуміння. До питання генези українсько-польського військово-політичного співробітництва 1917–1921 рр. / Б. Гудь, В. Голубко. – Львів : Укр. технології, 1997. – 67 с.; Єременко Т. Симон Петлюра і Юзеф Пилсудський / Т. Єременко // У 70-річчя паризької трагедії 1926–1996 : зб. пам'яті Симона Петлюри. – К., 1997. – С. 212–217; Литвин М. Українсько-польська війна 1918–1919 рр. / М. Литвин. – Львів, 1998. – 487 с.; Срібняк І. Симон Петлюра на чолі держави та війська. До питання про польсько-українські взаємини 1919–1920 років / І. Срібняк // Симон Петлюра та українська національна революція : зб. праць II конкурсу петлюрознавців України. – К., 1995. – С. 137–164.
42. Єременко Т. Симон Петлюра і Юзеф Пилсудський... – С. 214.
43. Литвин С. Суд історії: Симон Петлюра і петлюріана... – С. 339–400.
44. Там само. – С. 399–400.
45. Гетьманчук М. П. Українське питання в радянсько-польських відносинах 1920–1939 рр. : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра іст. наук : 07.00.02 “Всесвітня історія” / М. П. Гетьманчук. – Львів : НАН України, Ін-т українознав. ім. І. Крип'якевича, Ін-т народознав., 2004. – 34 с.
46. Литвин С. Суд історії: Симон Петлюра і петлюріана... – С. 380.
47. Там само. – С. 387–388.
48. Врангель П. Воспоминания генерала барона П. Н. Врангеля : в 2 ч. / П. Врангель. – М. : Терра, 1992. – Т. 2. – С. 370–371.
49. Єременко Т. Симон Петлюра і Юзеф Пилсудський... – С. 217.
50. Кобринська С. Б. Ризький мир як завершальний етап боротьби (1917–1921 рр.) за утвердження української державності : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.01 “Теорія

- та історія держави і права” / С. Б. Кобринська. – К. : Київ. ун-т ім. Т. Шевченка, 1996; Гетьманчук М. П. Українське питання в радянсько-польських відносинах 1920–1939 рр. : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра іст. наук : 07.00.02 “Всесвітня історія” / М. П. Гетьманчук. – Львів : НАН України, Ін-т українознав. ім. І. Крип’якевича, Ін-т народознав., 2004. – 34 с.
51. Дециньський Л. Є. Міжнародні відносини України: історія і сучасність / Л. Є. Дециньський, А. В. Панюк. – Львів : Вид-во нац. ун-ту “Львівська політехніка”, 2001. – С. 169; Історія України / кер. авт. кол. Ю. Зайцев. – Львів : Світ, 1996. – 488 с.; Держалюк М. Указ. праця. – С. 174–175; Новітня історія України (1900–2000) / А. Г. Слюсаренко, В. І. Гусев, В. М. Литвин [та ін.]. – К., 2002. – С. 239, 242.
 52. Лисяк-Рудницький І. Історичні есе / І. Лисяк-Рудницький. – К. : Основи, 1994. – Т. 1–2; Мірчук П. Українська державність 1917–1920 рр. / П. Мірчук. – Філадельфія, 1967.
 53. Яцюк М. В. Військово-політична діяльність Директорії УНР (1918–1920 рр.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : 07.00.01 “Історія України” / М. В. Яцюк. – Х. : Харк. нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна, 2000. – С. 13.
 54. Нариси історії дипломатії України / кол. авт. ; голов. ред. В. Смолій. – К. : Вид. дім “Альтернативи”, 2001. – С. 391.

В статье прослеживается эволюция взглядов на изучение вопроса об отношении стран-победительниц к Украине в связи с новой линией украинского руководства с августа 1919 г. Указывается, что в конце 1919 г. после разгрома армии Деникина великие державы, прежде всего Великобритания, отказались от поддержки антибольшевистских сил и стремились к нормализации экономических отношений с большевистской Россией, правительство которой продемонстрировало искусство компромиссов: признало пять прибалтийских государств, отказалось от революционного похода на Европу, приняло линию Керзона за границу между Россией и Польшей, временно примирилось с Румынией по Бессарабии, прекратило вмешательство в дела Средней Азии и т. д., что положительно восприняла вся Европа. Доведено, что недостаточно освещенным в историографии остается вопрос об обстоятельствах блокады, организованной Антантой осенью 1919 г., что повлекло катастрофическое положение украинской армии и привело к соглашению УГА с Деникиным (7 ноября 1919 г.) и переговорам правительства УНР с Польшей.

Ключевые слова: национальная государственность, Украинская революция, политика стран Антанты, историография политики, отечественная историография, историографические источники, украинская диаспора.

The article traces the evolution views on the study of the relation of the victorious countries in Ukraine in connection with a new line with the Ukrainian leadership in August 1919 indicate that in late 1919 after the defeat of Denikin great powers, especially Britain, refused to support the anti-Bolshevik forces and seek to normalize economic relations with Bolshevik Russia, whose government has demonstrated the art of compromise: five recognized the Baltic states refused revolutionary march on Europe, the Curzon Line abroad between Russia and Poland, temporarily reconciled with Romania Bessarabia, stop interfering in the affairs of Central Asia and so that the whole of Europe in a positive manner. Arguments that underexposed in historiography remains a question about the circumstances of the blockade organized by the Allies in the autumn 1919, which led to the catastrophic situation of the Ukrainian army and led to an agreement UHA with Denikin (November 7, 1919) and the UNR government negotiations with Poland.

Keywords: national statehood, the Ukrainian revolution, the policy of the states of the Entente, the historiography of the policy, the home historiography, historiographical sources, Ukrainian Diaspora.